

лику площі землекористування. У 2013 р. налічувалося 28454 підприємства з площею с.г. угідь до 50 га, що становить 50,3% від їх загальної кількості [10].

За період ринкової трансформації в економіці України накопичено певний позитивний досвід роботи у с.г. підприємствах, продовжують залишатися невирішеними багато питань їх функціонування. Загалом за період 1990–2013 рр. виробництво валової с.г. продукції знизилось на 31,1%, у тому числі рослинництва – на 11,8%, тваринництва – на 47,2%. Період відновлення позитивної тенденції виробництва супроводжувався збільшенням ефективності виробництва с.г. продукції в с.г. підприємствах.

Висновки з дослідження. В Україні галузь агропромислового комплексу має стратегічно важливе значення для економічної безпеки в цілому, саме тому сектор с.г. підприємств потребує детального аналізу та вдосконалення системи нормативно-правового регулювання з метою забезпечення не лише сталого економічного розвитку даної галузі, а і соціального забезпечення населення. С.г. підприємства сьогодні функціонують в умовах недосконалості норм чинного законодавства і забезпеченості, що не може протистояти загрозам зовнішнього і внутрішнього ринкам. Також варто зазначити про відсутність координації зусиль держави у забезпеченості умов для сталого функціонування агропромислового комплексу, в тому числі с.г. підприємств.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Ансофф И. Стратегическое управление : [монография] / И. Ансофф ; пер. с англ. – М. : Экономика, 1989. – 563 с.
2. Василенко В. Стратегічне управління : [монографія] / В. Василенко, Т. Ткаченко. – К. : ЦУЛ, 2003. – 396 с.
3. Виханский О. Стратегическое управление : [монография] / О. Виханский. – М. : Гардарика, 2008. – 296 с.
4. Гриньова В. Соціально-економічні проблеми інноваційного розвитку підприємств : монографія [Текст] / В. Гриньова, О. Козирева. – Харків, 2006. – 192 с.
5. Дерев'яно Ю. Науково-методичний підхід до оцінки ефективності використання обмежених ресурсів підприємства / Ю. Дерев'яно // Механізм регулювання економіки. – 2008. – № 2. – С. 161-165.
6. Закон України «Про сільське господарство» (2011 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uniflor.biz>.
7. Мазаракі А. Економіка торговельного підприємства : підручник для вузів / А. Мазаракі та ін. ; за ред. проф. Н. Ушакової. – К., 1999. – 800 с.
8. Портер Е. Конкурентная стратегия: Методика анализа отраслей и конкурентов / Е. Портер ; пер. с англ. И. Минервин. – М., 2005. – 454 с.
9. Спільна аграрна політика Європейського Союзу: можливості та виклики для України : [аналітична доповідь]. – К. : НІСД, 2011. – 19 с.
10. Статистичні дані аграрних підприємств України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
11. Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://minagro.gov.ua>.

УДК 336.201.2:631.11

Гут Л.В.

кандидат економічних наук,

доцент кафедри економіки підприємства

Чернівецького торговельно-економічного інституту

Київського національного торговельно-економічного університету

Волихова А.В.

магістр

Чернівецького торговельно-економічного інституту

Київського національного торговельно-економічного університету

НАУКОВІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА ВІДТВОРЕННЯ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ У РИНКОВИХ УМОВАХ

Стаття присвячена дослідженню наукових засад функціонування та відтворення сільськогосподарських (с-г) підприємств України в ринкових умовах. Зокрема, досліджено особливості функціонування с-г підприємств з позицій різних теорій щодо ціноутворення, вартості підприємства та інших аспектів. Крім цього, розглянуто моделі аграрної економіки.

Ключові слова: сільськогосподарське підприємство, ціна, відтворення, виробництво, сільське господарство, моделі аграрної економіки.

Гут Л.В., Волихова А.В. НАУЧНЫЕ ОСНОВЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ И ВОССОЗДАНИЯ АГРАРНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ В РЫНОЧНЫХ УСЛОВИЯХ

Статья посвящена исследованию научных основ функционирования и воспроизводства сельскохозяйственных (с-х) предприятий Украины в рыночных условиях. В частности, исследованы особенности функционирования с-х предприятий с позиций различных теорий относительно ценообразования, стоимости предприятия и других аспектов. Кроме этого, рассмотрены модели аграрной экономики.

Ключевые слова: сельскохозяйственное предприятие, цена, воспроизводство, производство, сельское хозяйство, модели аграрной экономики.

Gut L.V., Volihova A.V. MODERN FEATURES AND DEVELOPMENT TRENDS OF AGRICULTURAL ENTERPRISES OF UKRAINE

The article is devoted to studying scientific grounds of functioning and recreation of agricultural enterprises of Ukraine in market conditions. In particular, it investigates peculiarities of agricultural enterprises functioning from the standpoint of different theories on pricing, cost and other aspects. In addition, it revises models of agrarian economy.

Keywords: agricultural enterprise, price, reproduction, production, agriculture, agrarian economy model.

Постановка проблеми. Розвиток вітчизняних аграрних підприємств характеризується динамічністю змін політичного, економічного та фінансового простору. Ринкові відносини докорінно змінили умови функціонування аграрних підприємств і наразі характеризуються заміщенням виробничих активів фінансовими, власних засобів залученими, що виявляється насамперед у нестачі власних оборотних засобів та доступності до джерел їх формування. Це ускладнює здатність підприємств до ефективної діяльності. Дослідження теоретичних засад забезпечення ефективності діяльності аграрних підприємств, адаптація їх до вітчизняних умов та умов функціонування аграрних підприємств репрезентує науково-практичний інтерес і є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням окресленої проблеми займалися багато іноземних та вітчизняних економістів: М. Бутко, П. Макаренко, О. Олійник, В. Шебанін та ін. Огляд літературних джерел переконує, що окремі питання функціонування та відтворення с-г підприємств потребують глибшого обґрунтування у процесі їх дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування теоретичних положень та розробка практичних рекомендацій щодо формування наукових аспектів функціонування та відтворення аграрних підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. В ринковій економіці кожне підприємство має зв'язки як мінімум з двома суб'єктами – тими, в яких воно купує засоби виробництва, і тими, кому продає свою продукцію. Економічною основою поєднання усіх виробників у ринковій економіці є суспільний поділ праці. Їхній «контакт», як підтвердження взаємозв'язку, здійснюється на ринку через обмін продуктами виробництва.

У рослинництві головним виробничим ресурсом є земля. А. Маршалл зазначав, що фактори виробництва зазвичай розділяють на «землю», «працю», і «капітал». Під «землю» розуміють речовини і сили, які природа безкоштовно надає на допомогу людині – у вигляді землі і води, повітря, світла і тепла [1, 35]. Земля у всіх сферах і галузях економіки використовується як територія розміщення господарських будівель, виробничої і побутової інфраструктури. В добувних галузях з неї добувають корисні копалини. І тільки в сільському господарстві вона водночас є і засобом, і предметом праці, і просторовою базою розміщення виробництва.

Важливо зазначити, що с-г землі обмежені природою. На відміну від уречевлених ресурсів, їх неможливо вільно розширити. Тому розширене відтворення продукції рослинництва можливе лише на засадах підвищення продуктивного використання землі. У промисловості потенційний товаровиробник може вільно купити необхідні уречевлені засоби виробництва і найняти робочу силу. В агробізнесі окрім цього необхідна земельна ділянка.

Земельні ділянки істотно відрізняються за родючістю ґрунту, рельєфом, місцем розташування щодо ринків реалізації виробленої продукції. За однакових умов господарювання витрати виробництва на одиницю продукції будуть різнитися. Тобто економічна ефективність і продуктивність праці в рослинництві значною мірою визначаються продуктивністю природних чинників. Особливістю с-г виробництва є також сезонність виробництва, невеликий проміжок часу використання техніки, обмежені терміни збирання багатьох видів продукції тощо.

У формуванні прибутку с-г підприємств ключовим чинником є механізм формування цін на аграрну продукцію. Важливість цього питання витікає з того, що за даної собівартості обсяг прибутку підприємства напряму залежить від ринкових цін на вироблену товарну продукцію. Наголосимо, що в економічній науці не було досягнуто єдності думок щодо теорії вартості і ціни. З певним ступенем умовності в розмаїтті поглядів, положень, теорій можна виділити три напрями – трудова теорія вартості, теорія граничної корисності, поєднання елементів обох теорій. Їхня сутність неодноразово висвітлювалась в економічних літературних джерелах. А тому лише зазначимо, що кожна з теорій має право на існування. Недолік їх у тому, що для більшості з них відсутній системний підхід, а також врахування практики ціноутворення.

На наш погляд, аналіз глибинної сутності ціни слід почати з ціни як головного елементу ринку, виконання ним своєї основної функції – реалізації товару, його переходу в не товар (споживчу вартість). Тобто до цього моменту на ринку є дві ціни: ціна пропозиції, яку назначає, пропонує, персоніфікує продавець, і ціна попиту, яку в свою чергу пропонує і персоніфікує покупець. Як правило, за величиною вони не співпадають. Перша перевищує другу. Шляхом торгу двох суб'єктів ринку вони наближаються одна до одної і зрештою обидва контрагенти досягають компромісу – результатом якого є рівноважна, або договірна ціна.

З точки зору науки, для проникнення в глибинну сутність економічних явищ важливо визначити економічні засади ціни. При цьому зважити на обох суб'єктів ринку – продавця і покупця. Саме цього не робили ані представники трудової теорії вартості (акцентували увагу на виробнику), ані прихильники граничної корисності (акцентували увагу на покупцеві).

У контексті виробника, його об'єктивних інтересів трудова теорія вартості є науково обґрунтованою. Її представники вели мову не про суспільно необхідні витрати виробництва й суспільно необхідний робочий час. Останній – це «...той робочий час, який необхідний для виготовлення якоїсь споживчої вартості за наявності суспільно нормальних умов виробництва і при середньому в даному суспільстві рівні умінь і інтенсивності праці» [7, с. 47]. При цьому необхідно зважити на відповідність обсягу виробництва попиту. Тільки за цих умов ціна компенсує товаровиробнику його витрати, і він буде у змозі здійснювати відтворення товару. Нижня межа ринкової ціни – її собівартість. За нею можливе економічне банкрутство виробника.

Представники трудової теорії вартості не заперечували впливу на ціни ринкових чинників, але вважали, що базисом ціни є вартість. Попит та пропозиція не встановлюють рівень цін. Вони лише впливають на можливе відхилення ціни від вартості. Вартість – це внутрішня основа ціни, а попит і пропозиція є зовнішніми чинниками ціноутворення.

У представників теорії граничної корисності також є деякі незаперечні моменти. Об'єкт їх дослідження – покупець товару. Очевидно, що його не цікавлять витрати виробництва, а тільки корисність речі. Її суб'єктивно оцінює той, хто її купує і буде споживати. При цьому можна погодитися, що в міру задоволення потреби у певному товарі його корисність знижується. Ціна визначається цінністю його граничної («остатньої») одиниці. Так, цінність першого автомобіля для його власника вища, ніж другого. Відповідно, цінність товару не може бути внутрішньою власністю товару, яка йому прита-

манна об'єктивно. Ця концепція, безперечно, більше уваги приділяє саме покупцю, його потребам і мотивам поведінки на ринку.

З огляду на викладене вище, можна зробити висновок, згідно з яким однобокий підхід до визначення сутності вартості та ціни товару себе не виправдовує. Тут необхідний системний підхід, врахування низки чинників ціноутворення. Разом з тим, виходячи із об'єктивних економічних законів, в процесі ціноутворення мають бути враховані витрати виробника не індивідуальні, а суспільно необхідні. Вони формуються у процесі конкуренції між товаровиробниками за покупця товару. Для нього важливою є споживча вартість товару, його корисність. Ціна пропозиції залежить не тільки від суспільних витрат на виробництво товару, але і від відповідності його попиту.

Отже, за умов дотримання суспільно необхідних витрат і необхідних обсягів виробництва будь-який товаровиробник у ринковій економіці може розраховувати на нормальне функціонування виробництва, його відтворення. У такому разі забезпечується й еквівалентний обмін. Разом з тим не всім виробникам вдається забезпечити суспільно необхідні витрати, хоча кожний з них об'єктивно намагається цього досягти. Більш того, зробити усе можливе, щоб індивідуальна собівартість була меншою суспільно необхідної. Адже це головний напрям максимізації прибутку за фіксованих ринкових цін. Звідси витікає стимулююча функція ринку – скорочувати до мінімуму витрати виробництва, а це можливо передусім за умов впровадження досягнень науково-технічного прогресу.

Виробничі одиниці у сільському господарстві пройшли тривалий час розвитку. Головними критеріями їх класифікації, на наш погляд, мають бути наступні: 1) власницько-господарські відносини; 2) тип економіки; 3) підприємницький аспект; 4) рівень техніко-технологічної оснащеності; 5) в контексті спеціалізації або диверсифікації; 6) за рівнем концентрації виробництва (розміром підприємств).

Традиційно власність визначалась як привласнення певних об'єктів тими чи іншими суб'єктами. «Власність – привласнення людиною створених у виробництві матеріальних благ» [3, с. 6]. Привласнення певних благ – це процес «виникнення», «формування» власника. Відбувається це за двома напрямками: першоприсвоєння, коли об'єкт є нічийним; присвоєння об'єкта, що має на даний момент власника. У цьому випадку йдеться про обоюдно-правний акт «відчуження – привласнення». «В аспекті власності – ринок є процесом відчуження – привласнення, в результаті якого відбувається обмін об'єктом власності з різною споживчою вартістю або за допомогою грошей на добровільних і еквівалентних засадах» [7, с. 88].

Заслужовує на увагу класифікація агроструктур у контексті форм власності за критерієм, хто є власником – окрема особа чи об'єднання людей, незалежно від того, чи наймають вони працівників, або об'єднуються як трудова асоціація. У ширшому розумінні право власності – це сукупність владних прав, які регламентують юридичні закони й інші нормативні акти, прямо або опосередковано пов'язані з відносинами власності [8, с. 148]. З огляду на викладене вище, приватні господарства – це усі агроструктури, в яких власником і господарем є одна особа (сім'я). На сьогодні в Україні такими є усі аграрні домогосподарства, фермерські господарства і приватні підприємства.

Щодо питання підприємництва в аграрній сфері економіки, варто зазначити, що К. Маркс у прибутку виділяв дві складові: «підприємницький дохід»

і «відсоток позичкового капіталу» [5]. Вітчизняні автори деяких навчальних посібників з економічної теорії також стверджують, що товарне виробництво поділяється на просте і підприємницьке [3, с. 4].

Важливо зазначити, що є й інші підходи до визначення критеріїв підприємницьких агрогосподарств. Науковці із ННЦ «Інституту аграрної економіки» у цьому зв'язку зазначають: «... модель сільського господарства України перехідною періоду ... зорієнтована на три сектори. Перший – підприємницький – представлений крупними колективними структурами зі стратегічною орієнтацією на одержання максимального прибутку і цільовою орієнтацією вирішення проблеми забезпечення продовольством на національному рівні. Другий – це класичний селянський сектор – особисті підсобні господарства населення – стратегічно зорієнтований на виживання, не є основним місцем роботи для основної частини їх власників, хоча за доходами вони займають провідне місце. Третій – селянське господарство займає проміжне місце між вказаними секторами [3; 7; 8]. Вчені вважають, що і в ринковій економіці в аграрній сфері окрім підприємницького сектора функціонує і непідприємницький. Підприємницькі агроструктури, на наш погляд, доцільно класифікувати за рівнем техніко-технологічної оснащеності. Викладемо зміст цієї класифікації.

До загальноновизнаних відносяться положення, згідно з якими ефективність і економічна безпека с-г діяльності зумовлена дією різноманітних внутрішніх і зовнішніх факторів. Водночас для певного етапу розвитку сільського господарства і окремої країни можна виділити один чи декілька пріоритетних факторів. По мірі розвитку продуктивних сил у сільському господарстві, особливо в епоху НТР, продуктивність і ефективність аграрних підприємств усе більше визначаються двома, взаємопов'язаними пріоритетними чинниками: 1) рівнем розвитку техніко-людської системи; 2) розмірами господарства, насамперед за показником площі використання с-г угідь.

Перший фактор охоплює матеріально-технічну і технологічну бази, особливо с-г техніку, відповідні технології виробництва і кваліфікацію працівників. Але, безперечно, їх повне й ефективне використання потребує відповідних земельних площ і високого рівня концентрації виробництва у господарській одиниці. В сучасних умовах сектор великотоварних агроструктур стає провідним у вирішенні продовольчої безпеки країни, за часткою у загальному виробництві товарної продукції, обсягів експорту тощо.

Отже, в сучасних умовах у сільському господарстві зростаючий вплив на продуктивність і ефективність господарювання здійснюють розміри господарств, використання новітніх видів техніки і технологій. Дрібні і малі господарства не мають можливості використовувати переваги великих господарств. Саме це змушує фермерів кооперуватися між собою, інтегруватися з підприємствами третьої сфери сільського господарства, об'єднуватися і створювати партнерства, корпорації тощо.

Тому доречно розглянути питання щодо порівняння моделей аграрної економіки в економічно високорозвинених країнах і Україні. Модель економіки, як відомо, є спрощеним виділенням у тій чи іншій економічній системі певних ознак. Ринкову модель сільського господарства можна розглядати з точки зору рівня розвитку техніко-людської системи і насамперед техніко-технологічної оснащеності агроструктур, їх розподілу за розмірами, місця і ролі різних груп у загальному виробництві с-г продукції країни.

При узагальненому підході і в історичному аспекті в розвитку техніко-технологічної оснащеності можна виділити такі етапи: 1) доіндустріальний (мануфактурний) – техніка примітивна, використання переважно тягової сили тварин і значні обсяги ручної праці; 2) індустріальний етап – посилення зв'язків сільського господарства із підприємствами першої сфери с-г, купівля і використання різних видів с-г техніки, механізація основних процесів. У землеробстві використання міндобрив, засобів захисту рослин, меліорація тощо; 3) постіндустріальний (застосування новітніх видів техніки і технологій).

Постіндустріальні агроструктури отримали назву інноваційних агропідприємств. Головна їх ознака – впровадження у виробництво сучасних видів техніки і технологій, що дає змогу здійснювати економічний розвиток підприємства на інтенсивно-інноваційних засадах [2]. З точки зору наведеної класифікації, вітчизняний аграрний сектор охоплює агрогосподарства усіх названих типів. При цьому сектор господарств населення у цілому є доіндустріальним. Адаже сільські домогосподарства – це дрібні за розмірами земель домогосподарства (у 2013 р. в середньому по Україні – 1,18 га) з низькою технічною оснащеністю. З них у 2013 р. мали техніку – 12,3%, використовували для обробки землі ручну працю – 94,2% [9].

В економічно високорозвинених країнах в цілому і, зокрема, в США сформована і працює постіндустріальна модель сільського господарства (інформаційно-технологічний спосіб аграрного виробництва), для якої характерне динамічне і безупинне вдосконалення техніки та технологічних процесів. Зрозуміло, що це стосується не всіх агроструктур. Чимало їх і сьогодні функціонують як «індустріальні». Кількість постіндустріальних агроструктур порівняно невелика, але вони виробляють понад половину усієї товарної продукції. Тобто постіндустріальний сектор в сільському господарстві країн Заходу є провідним, і являється основою продовольчої безпеки країни. Якщо до цього, наприклад, у США віднести великотварні агроструктури, ферми, «мільйонники», тобто з обсягом реалізованої сільгосппродукції за рік в 1 млн дол. і більше, то, за даними останнього с-г перепису США, у 2012 р. кількість таких агроструктур становила лише 57,3 тис., але частка їх у загальному обсязі реалізованої с-г продукції США становила 58,7% [10].

У зв'язку з цим актуальним є питання щодо моделі аграрної сфери економіки України в аспекті рівня її техніко-технологічної оснащеності [25]. Можна стверджувати, що в цілому аграрна сфера економіки України є переважно доіндустріальною

і індустріальною. Сектор інноваційних агроструктур сформований і функціонує, але він не є пріоритетним за питомою вагою у загальному виробництві с-г продукції. Тому постіндустріальна модель національної економіки і сільського господарства зокрема поки що є проектом, змістом «національної ідеї».

Щодо останньої, П. Саблук зазначав, що «Постіндустріальна модель розвитку економіки України» – це: об'єднання капіталу землі з капіталом індустрії; зосередження зусиль на застосуванні досягнень науки у сфері прогресивних та інформаційних технологій з метою забезпечення високоприбуткового функціонування об'єданого капіталу; спрямування переважної маси отриманого прибутку на вирішення проблем соціуму і сільського розвитку [8].

Висновки з проведеного дослідження. Для становлення постіндустріальної моделі державою мають бути створені умови ефективного функціонування усіх галузей і сфер економічної діяльності. А враховуючи специфіку аграрного сектору економіки, це неможливо без капіталізації землі і врахування її вартості у системі ціноутворення для економічного регулювання міжгалузевих відносин.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Ведута Н. Социально-эффективная экономика / Ведута Н. – М., 1999. – 254 с.
2. Гусейнов Р.М., Горбачева Ю.В., Рябцева В.М. История экономических учений : учебное пособие / под общ. ред. Ю.В. Горбачевой. – М., 2000. – 255 с.
3. Зубець М.В. Інноваційно-випереджувальна модель якісного нового розвитку агропромислового виробництва / М. Зубець, П. Саблук, С. Тивончук // Економіка АПК. – 2008. – № 12. – С. 3-8.
4. Концепція ціноутворення на сільськогосподарську продукцію / П. Саблук, В. Месель-Веселяк, М. Дем'яненко // Економіка АПК. – 2008. – № 1. – С. 3-20.
5. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. Т. 3. Кн. 3. Процесс капиталистического производства, взятый в целом. Ч. 1 / Маркс К. – М., 1978. – 508 с.
6. Мельник Л. Роль і місце малих ферм в сільському господарстві США / Л. Мельник, С. Васильєв, А. Сєдих // Агросвіт. – 2011. – № 5. – С. 6-10.
7. Підприємство в аграрній сфері економіки / [М. Малік, Ю. Луценко, Л. Романова та ін.] ; за ред. П. Саблука, М. Маліка. – К. : ІАЕ, 1998. – 514 с.
8. Саблук П. Проблеми забезпечення дохідності агропромислового виробництва в Україні в постіндустріальний період / П. Саблук // Економіка АПК. – 2008. – № 4. – С. 19-37.
9. Статистичний збірник «Сільське господарство України» : за 2013 рік / Державний комітет статистики України. – К., 2014. – 375 с.
10. 2007 Census of Agriculture. United States Summary and State Data. – Vol. 1. – Geographic Area Series. – Part 51. – US Department of Agriculture, NASS. – 2009. – 639 p.